

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויצא, תשס"ז
מספר 680מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

והיה העקב למישור *

קורות חייו של יעקב אבי האומה מפורטים בכל חציו השני של ספר בראשית, בשבע פרשיות מתוך 12 שבספר. פעליו של יעקב במשך 147 שנות חייו מתוארים ברצף מיום היותו במעי אמו ולידתו בפרשת תולדות, ועד יום מותו בפרשת ויחי החותמת את ספר בראשית ומוקדשת לתיאור ימיו האחרונים. תיאור נרחב זה עומד בניגוד לתיאור קורות חייהם של אבותיו אברהם ויצחק, שמהם הובאו קטעים נבחרים בלבד.

מסכת חייו של אברהם המאמין הגדול תחילתה בפרשת "לך לך" בהיותו בן 75 והמשכה בשלוש פרשיות עד מותו בגיל 175 שנה המצוין בסוף פרשת חיי-שרה. קורות חייו ב-75 שנותיו הראשונות עלומים, ואין המקרא מפרטן, ורק פרקים נבחרים מתוך 100 שנות חייו הנותרות פרוסים לפנינו. התיאורים על חיי יצחק קצרים אף יותר משל אברהם, ורק פרקים בודדים ממסכת חייו הארוכה מוצגים לפנינו. מתוך 180 שנות חייו נזכרים רק אירועים ספורים שהתרחשו ב-100 שנותיו הראשונות: לידתו ופרשת העקידה הקשורים לקורות חיי אברהם, העקירה לגרר ואירועים הקשורים בחיי בניו יעקב ועשו. כאמור, מחציתו השנייה של ספר בראשית מוקדשת כולה לביוגרפיה של אבי האומה - יעקב, הלא הוא ישראל, ואפשר שהיא הביוגרפיה הראשונה הידועה לנו. יוצא אפוא שתולדות חיי יעקב הם עיקר תוכנו של ספר בראשית.

בלידתו יעקב אוהו בעקב עשו, ובעקבות אירוע זה הוא נקרא בשמו - יעקב. המילה "עקב" בהוראתה המקראית שווה במשמעותה למילה "מהמורה" או "שקע", כמו "וְהָיָה הָעֶקֶב לְמִישׁוֹר וְהָרְכָסִים לְבִקְעָה" (יש' מ:ד). מבחינה אטימולוגית מקור שמה של עצם כף הרגל המכונה "עקב" הוא השקע שהעקב יוצר בחתימת כף הרגל בקרקע. המשמעות המקורית של השורש ע'ק'ב' היא דברים מוחשים ופיזיים: השקע והעצם שבכף הרגל. ואולם מכאן התגלגלה משמעותו של השורש הזה לתכנים מופשטים בשני ערוצים: א. הוראה של עקיבה - דבר בא לאחר דבר אחר; ב. הוראה של עיוות, עקלקלות, נפתולים ודרכי רמייה. אכן בפרשת תולדות עשו ממיר את משמעות שמו של יעקב מעניין העקב שבכף הרגל לעניין ההתחכמות והרמייה: "וַיֹּאמֶר הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְעָמִים אֶת בְּכָרְתִי לָקַח וְהִנֵּה עֲפָה לָקַח בְּרַכְתִּי, וַיֹּאמֶר הֲלֹא אֶצְלָתָ לִי בְרַכָּה" (כז:לו). וכן מביא רש"י על אתר את התרגום: "ויעקבני - כתרגומו וכמני, ארבני. וארב, וכמן. ויש מתרגמין וחכמני נתחכם לי".¹

תפיסת עקב עשו בשעת הלידה וקביעת השם יעקב מציינת את תחילתו של מעגל איבה בין יעקב ובין אחיו עשו. מעגל זה מסתיים באירוע מעצב בקורות חיי יעקב, שבו שָׁרוּ של עשו תוקע את

* המאמר מוקדש לאחייני מלאכי יצחק בר-דע לרגל כניסתו לעול מצוות.
¹ וכן "ויהוא עשה בעקבה למען האבד את עבדי הפעל" (מל"ב י:ט). רש"י: "בעקבה - במרמה", וכן "כי כל אֶחָ עֶקֶב וְעֶקֶב וְכָל רַע רָכִיל יִהְיֶה" (יר' ט:ג). מצודת דוד: "עקוב יעקב - יעקם ויעוות"; רש"י: "עקוב יעקב-ארוב יארוב, ועוד הרבה על זה הדרך".

כף ירכו של יעקב ומכתירו בשם "ישר-אל"². המעבר מהעקב של עשו לירכו של יעקב והמעבר מראיית עשו ביעקב איש עקלקל ונפתל לראייה ביעקב ישר-אל, היא בבחינת "והיה העקב למישור" המאפיינת את חייו של יעקב.

יעקב נע ונד בין שני קטבים: בין שלמות אמונית להווייה הארצית. הוא "איש תם ישב אהלים" (כה:כז), כלומר שלמותו הרוחנית מחייבת יושר, ענווה והתבטלות. מנגד נגזר עליו לצאת להווייה של המציאות החברתית שאיננה אמונית. הוא מתלמידיו של אברהם זקנו, שעליו נאמר בפרקי אבות "כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו ... עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה" (אבות ה:יז). ואולם משימתו העיקרית היא ליישם מידות אלה במציאות ממש, בפרקטיקה היומיומית הכוללת הקמת משפחה ענפה, עבודה והתמודדות עם מציאות אנושית שאינה עולה בקנה אחד עם מידותיו התרומיות. יעקב יוצא מארץ ישראל לחוצה לארץ, מחברון לבאר-שבע ומשם לחרן, המקום שאברהם זקנו נצטווה לעזוב בצו הא-ל "לך לך". אברהם עזב בית, מולדת ועולם תרבותי שעיבב את זהותו האישית במשך 75 שנים, והמירם בזהות חדשה על פי האמונה שיסד. יעקב הולך בכיוון ההפוך, ויוצא לתרבות העבר של זקנו באישיות חדשה שעוצבה ע"י זקנו אברהם ואביו יצחק. מטרת היציאה היא גשמית – לבנות משפחה, להקים משק-בית ועבודה בבחינת "יצא אדם לפעלו ולעבדתו עדי ערב" (תה' קד:כג), ואילו המטרה הפנימית ביציאתו זו היא עיצוב האמונה והאומה היהודית בחיים ממש, ביישום התורה מתוך דרך ארץ. בבית אל הוא חווה בחלום הסולם המסמל את משמעות חייו ואת אידיאל האומה שיקים בעתיד - לחבר בין שני קטבים – שמים וארץ, כשהתורה צומחת מן הארץ:³ "והנה מלאכי א-להים עלים וירדים בו" (בר' כח:יב); עולים תחילה אף שמקומם בשמי מרום, והיה עליהם לרדת תחילה. המלאכים האלה מציינים את מעשיו של יעקב ושל בניו אחריו להוציא את התורה מן הארץ, לכן הוא אף קיבל את ברכת אלוקים "והיה זרעך כעפר הארץ" (שם יד) ולא "ככוכבי השמים" כברכתו של אברהם, משום שדרכו של יעקב להוציא תורה מן הארץ וליישם את צלם האלוקות שבאדם מתוך העפר שביסוד בריאתו.

חייו של אבי האומה נעים בסולם מיעקב לישר-אל; בין הקוטב הארצי לאלוקי. הוא בונה משפחה בסביבה עקלקלה של לבן, ועליו ליישם את ישרותו מתוך עולם עקוב ובתוך נפתולי החיים: פרשת הבכורה והברכה, נישואיו ללאה, עקרונה של רחל, פרשת צאן לבן, פרשת התרפים, האיבה וההשלמה עם עשו, מותה של רחל, מעשה דינה עם שכם בן חמור, מכירת יוסף, מעשה יהודה עם תמר כלתו, הרעב בארץ והטלטלה שעבר בהתגוללות יוסף על אחיו עד ירידתו למצרים.

יעקב וישר-אל, שלכאורה הם דבר והיפוכו אינם אלא "אמת" אחת, כמו שנאמר: "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם" (מיכה ז:כ). אברהם איש האמונה ובעל החסד, יצחק מסמל את העבודה ואת ההקרבה כפי שכונה "פחד יצחק", ואילו יעקב הוא איש האמת המסמל את התורה העולה מן הארץ בבחינת "אמת מארץ תצמח" (תה' פה:יב) ויישומה בחיים כמו שהם ממש.⁴

יעקב אבינו גווע ונאסף אל עמיו, וכדברי רש"י (מט:לג): "ויגוע ויאסף – ומיתה לא נאמרה בו, ואמר רבותינו ז"ל יעקב אבינו לא מת" – רמז שיעקב אבי האומה הוא אנחנו; חייו מייצגים את חי כל יהודי ואת חיי האומה כולה ותלאותיה כאן ועכשיו, ואת האידיאל הגדול של אומה המוציאה את התורה מן הארץ. וכבר אמר הנביא מלאכי: "מִשָּׂא דְבַר ה' אֶל יִשְׂרָאֵל בְּיַד מְלָאכִי. אֶהְבְּתִי אֶתְכֶם אָמַר ה' וְאִמְרַתְּם בְּמִה אֶהְבְּתֶנּוּ הֲלוֹא אֵח עֲשׂו לְיַעֲקֹב נְאֻם ה' וְאֵהָב אֶת יַעֲקֹב" (א:א-ב). אף על פי שיעקב ועשו שווים בייחוסם, הרי עשו מייצג את הארציות ויעקב – את התורה היוצאת מן הארץ, ובוה מתגלמת אהבת ה' לישראל.

² עוד ייתכן שתקיעת כף ירכו של יעקב משמעותה היא קיום ברית בין יעקב לשרו של עשו באמצעות הנחת כפו מתחת לירך יעקב. בעקבות ברית זאת באה הברכה ושינוי השם, וכך מצינו גם בשבועת אליעזר ששם את ידו תחת ירך אברהם, וביוסף ששם ידו תחת ירך יעקב בהשביעו אותו שלא יקבור אותו במצרים.

³ דברי מדרש לקח טוב לבראשית (כח:יב) עורכים הקבלה בין סולם יעקב למעמד הר סיני וקבלת התורה: "סולם מוצב ארצה" (כאן) כנגד "ויתיצבו בתחתית ההר" (שמ' יט:יז); "וראשו מגיע השמימה" (כאן) – כנגד "וההר בער באש עד לב השמים" (דב' ד:יא); "עלים וירדים בו" (כאן) – כנגד "ומשה עלה אל הא-להים" (שמ' יט:ג) וכנגד "וירד ה' על הר סיני" (שם כ). מכאן שעניין הסולם רומז לתורה שיישומה בארץ, שהוא גם סמלו של יעקב כאיש "תורת אמת". גם המילה "אמת" מסמלת את החיבור של שני קטבים להווייה אחת, בהיותה מחברת את שני קצוות האלפבית, האות א' (ארץ) בתחילתה והאות ת' (תורה) בסופה, באמצעות האות מ' שהיא האות האמצעית באלפבית, ובכך "אמת" מצטרפת לרעיון הגדול של יעקב וישראל המסומל בסולם יעקב.

⁴ "על שלושה דברים העולם עומד, על התורה-יעקב, על העבודה-יצחק ועל גמילות חסדים-אברהם" (אבות א, ב).

ד"ר עמוס בר-דע
המחלקה למדעי החיים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע